

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАСТОСУВАННЯ ТЕОРІЇ І ПРАКТИКИ МАРКЕТИНГУ

УДК 339

ЖУРБА І.Є.

Хмельницький національний університет

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ РЕСУРСНОЇ СТРАТЕГІЇ СТАЛОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ В НОВИХ УМОВАХ ГОСПОДАРЮВАННЯ

У статті розглянуто теоретико-методологічні проблеми формування ресурсної стратегії сталого розвитку України в нових умовах господарювання. Досліджено принципи розробки соціально-економічних та фінансових основ сталого розвитку. З'ясовано закономірності та перспективи функціонування сталого розвитку в умовах сучасних глобальних трансформаційних процесів. Визначено тенденції окремих аспектів становлення сталого розвитку. Запропоновані найбільш пріоритетні напрями сталого розвитку у різних галузях національних господарств.

Ключові слова: сталий розвиток, раціональне природокористування, гармонізація факторів виробництва, «нульовий ріст», ефективне використання ресурсів, збалансоване природокористування, ефективність національного господарства.

ZHURBA I.

Khmelnitsky National University

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF FORMING OF STEADY DEVELOPMENT RESOURCE STRATEGY OF UKRAINE IN THE NEW TERMS OF MANAGEMENT

The Theoretical and methodological problems of forming resource strategy of steady development of Ukraine in the new terms of managing are considered in the article. Principles of development of socio-economic and financial bases of steady development are investigational. Conformities to law and prospects of functioning of steady development are found out in the conditions of modern global transformation processes. The tendencies of separate aspects of becoming of steady development are certain. Proposed the most priority directions of sustainable development in various branches of national economy.

Key words: steady development, rational use of natural resources, harmonization of factors of production, zero growing, efficient use of resources, balanced nature use, the effectiveness of the national economy.

Постановка проблеми. На початку нового тисячоліття динаміка функціонування національного господарства не відповідала потребам переходу держави до сталого розвитку та темпам структурної перебудови економіки. Зауважимо, що для цього етапу характерним було суттєве відставання у запровадженні енерго- та ресурсозберігаючих технологій, а також не раціональність напрямів використання ресурсів нагромадження.

Разом з тим слід зазначити й позитивні зміни, що складають підвалини трансформації економічного розвитку і покращання стану екологічної безпеки. Це зменшення темпів інфляції, оновлення номенклатури продукції, пошук процесів формування грошово-кредитної, фінансово-валютної, банківської, цінової, митної систем; становлення ринку товарів, капіталу, робочої сили, фондового ринку; інтенсифікація процесу створення конкурентоздатних підприємницьких структур, утвердження розгалуженої інфраструктури зовнішньо-економічних зв'язків. В цих умовах важливо закласти основи майбутньої структури, яка повинна забезпечити перехід до сталого розвитку.

Сталий розвиток може мати різні моделі реалізації, які передбачають неоднакові темпи і пропорції суспільного відтворення. Кожній моделі повинна відповідати система цілей та еколого-економічних пріоритетів, які забезпечують врахування особливостей як України в цілому, так й її окремих регіонів. В Україні сталий розвиток є можливим тільки на основі інтенсивної економіки. Тому об'єктивно придатними можуть бути тільки моделі переходу від переважно екстенсивної економіки до господарювання заснованого на інтенсивній основі.

Мета дослідження. Метою даного дослідження є з'ясування теоретико-методологічних проблем формування ресурсної стратегії сталого розвитку України в нових умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу досліджень. На сучасному етапі соціально-економічного розвитку Україна, не зважаючи на національно-визвольну війну, втрату Криму, постає незалежною соборною державою, яка визнана всім міжнародним співтовариством.

Багатий природно-ресурсний потенціал, високоосвічене населення, могутня індустрія та інфраструктура створюють всі умови для подальшого економічного розвитку, зростання добробуту народу та забезпечення достойного місця держави в числі провідних країн світу.

Велике значення в подальшій розбудові української державності буде мати реалізація основних принципів сталого розвитку, що декларовані міжнародним співтовариством на Конференції ООН з питань

навколишнього середовища і розвитку та створюють передумови для збалансування потреб суспільства та можливостей природи, узгодженого розгляду проблем стану середовища існування і соціально-економічного розвитку. Ці питання є особливо важливими для України [1–3].

Формування системи сталого розвитку виходить з необхідності забезпечення пріоритетного розвитку людини в інтересах людини й власними силами людини в гармонізації з навколишнім середовищем. Досягнення цієї мети передбачає створення сприятливого, на засадах сталого людського розвитку, середовища – економічного, соціально-політичного, екологічного і духовного за наявності стабільного соціально-політичного устрою та соціально-економічних перетворень та відповідного фінансового забезпечення в умовах глобалізації світового господарства.

Україна має свої специфічні проблеми розвитку, що потребують в умовах світових глобалізаційних процесів нагального розв'язання, але й свої власні можливості їх вирішення (насамперед, висококваліфіковане і високоосвічене населення), і держава може забезпечити сталий розвиток виключно шляхом ефективного використання всіх видів ресурсів (людських, природних, геополітичних), структурно-технологічної трансформації виробництва та наявних конкурентних можливостей (активізація ролі окремої людини в суспільстві, забезпечення соціальної справедливості й соціальної рівності, ефективна зайнятість, екологічна безпека) [2–5].

Сучасний соціально-економічний розвиток України характеризується значними суперечностями. Економічна реформа, які проходять в умовах загострення як внутрішніх, так і зовнішніх протиріч економічного і політичного характеру, не завжди дають бажаних наслідків.

Тому розвиток української економіки повинен ґрунтуватися на дослідженнях, що підтверджують наявність некапіталомісткого варіанта розвитку більшості галузей національного господарства і, зокрема, промисловості. Жорсткі ресурсні обмеження зростання виробництва в середньостроковій перспективі фактично відсутні (первинні енергоносії, електроенергія, метал, транспорт або трудові ресурси). З іншого боку, в Україні є значні невикористані промислові та інші потужності здатні забезпечувати внутрішній ринок продукцією споживчого й інвестиційного призначення. Уявлення про неконкурентоспроможність ресурсного, зокрема промислового, потенціалу країни виправдано лише частково. Інакше кажучи, у даний час Україна має великий ресурсний потенціал, активізація якого дозволяє виробляти конкурентоздатну на внутрішньому та зовнішньому ринках продукцію.

Головними перешкодами у використанні наявного ресурсного потенціалу, тобто реальними обмеженнями можливих темпів росту, є недостатність внутрішнього попиту як споживчого, так і інвестиційного; обмеженість у підприємств власних оборотних коштів для поживлення виробництва при надмірній вартості банківських кредитів, а також довгострокових запозичень із національних джерел [1, 2].

Очевидно, що в доступній для огляду перспективі підвищення інвестиційної активності, збільшення обсягу інвестицій в основний капітал залишається важливою складовою економічного зростання, але не буде його основою. Отже, важливими чинниками залучення наявного потенціалу в господарський оборот є, по-перше, формування ефективного внутрішнього попиту, по-друге, подолання нестачі оборотних коштів підприємств цивілізованими способами (грошові банківські кредити тощо).

Розрахунки показують, що, незважаючи на відносно високий податковий тягар, українська економіка здатна забезпечити рівень нагромадження, достатній для активізації резервного потенціалу. Однак умовою цього є реальна підтримка відтворювального процесу банківським сектором, а також зміна підходів до формування і використання ресурсів бюджетної системи. Низька ефективність української економіки, примножена відносним спадом виробництва і звуженням внутрішнього попиту, фактично блокує фінансування розширеного відтворення за рахунок власних коштів підприємств у масовому масштабі [1].

В найближчій перспективі головна увага має бути приділена розробці і реалізації державної структурно-інвестиційної і регламентованої регіональної політики, змістом і об'єктом якої повинно стати визначення базових виробництв у різних регіонах, галузях і сферах економіки, які сформували б майбутній структурний образ національного господарства. Головне стратегічне завдання на найближчу перспективу – створення умов для нормального функціонування промисловості, забезпечення притоку інвестицій у галузі обробної промисловості та реінвестування одержаних прибутків [4, 5].

На перший план мають бути поставлені завдання збереження наявного високотехнологічного ядра виробничо-технологічної структури економіки, відновлення раціональних господарських зв'язків із сусідніми державами та налагодження нових з країнами Європейського Союзу у відповідності до початку функціонування розширеної зони вільної торгівлі. Другим важливим завданням є модернізація виробничого апарату країни, відновлення її структурно-технологічної збалансованості, причому на базі вітчизняного виробництва. Третє завдання – зменшення ресурсомісткості: матеріало-, трудо- та енергомісткості виробництва. Четверте – зменшення залежності від імпорту, передусім, продовольчого.

Масштаби, а тим більше кількісні орієнтири інституційних перетворень не можуть розглядатися в якості цілей, особливо на близьку та середню перспективу. Зміни у цій сфері повинні проходити в міру дозрівання відповідних економічних передумов. З тих же причин необхідно обережно поводитися з грошовими параметрами. Є всі підстави вважати, що й досі ще не сформовані сталі взаємозв'язки як усередині цієї системи, так і між фінансовим й виробничим секторами. Співвідношення, які властиві в розвинутому ринковому господарству, в економіці України поки що до кінця не сформовані.

Загальні передумови виходу з кризового стану та реалізації конструктивної стратегії стабілізації і економічного зростання полягають, насамперед, у істотній зміні функцій і посиленні відповідальності держави за регулювання економічних процесів. Головним напрямом фінансово-економічного розвитку України на даному етапі є орієнтація на некапіталомістке виробництво і некапіталомістке зростання, тобто не на запозичення іноземного капіталу, а на зміну економічної, і зокрема фінансово-кредитної політики, важелів і джерел стабілізації та поживлення виробництва, активізація ресурсного потенціалу і виготовлення конкурентоздатної, насамперед, на внутрішньому ринку продукції. По-перше, це підвищення ефективності використання наявного в державі власного капіталу – природних та інших видів ресурсів; по-друге, негайна зміна напрямків спрямування банківських кредитів з посередницьких структур (сфера обігу) безпосередньо в сферу виробництва за доступним розміром відсотків, що позитивно вплине на рівень цін і обсяг прибутків та призведе до поживлення попиту; по-третє, удосконалення фінансових важелів шляхом розширення податкової бази при одночасному зниженні ставок оподаткування (які дорівнювали б податковим ставкам країн з рівнем ВВП на душу населення, який є аналогічним Україні). Першочерговими завданнями є також здійснення заходів щодо збільшення валютних резервів Національного Банку України, введення в дію заходів всебічної підтримки попиту на продукцію вітчизняних товаровиробників на базі розширення сфери і обсягу держзамовлення, посилення регуляції економіки шляхом спрямування бюджетних коштів переважно в пріоритетні структуроформуючі галузі і підгалузі, нормалізація структури відносних цін, регулювання цін у галузях, які спонукають інфляцію. У регіонах необхідно забезпечити нарощування потенціалу експортно-орієнтованої спеціалізації з одночасним підвищенням рівня соціально-економічного розвитку [1–5].

Тенденції соціально-економічного розвитку України ставлять завдання щодо вироблення нових підходів та критеріїв оцінки наявного стану та системи природокористування, що склалася. Тому важливо сформулювати методологічну основу створення теорії оптимальної взаємодії суспільства і природи у пізнанні законів останньої і вмілому їхньому використанні, а точніше, у послідовному керівництві ними в господарській практиці, вірно лише частково. Відношення раціонального природокористування полісистемні. Їхній характер, як і утримання всієї системи виробничих відносин, обумовлений соціально-економічно, тобто задається генотипом відповідного способу виробництва. З одного боку, у категорії «раціональне природокористування» відбивається рівень розвитку факторів виробництва, з іншого боку, пануючі виробничі відносини, і насамперед, відносини власності. Спосіб виробництва, тип власності на засоби виробництва (у тому числі на природні ресурси) визначають соціально-економічну сутність кожної конкретно-історичної форми сталого функціонування [1–3].

У більшості випадків власність у системі сталого функціонування розглядають як відносини між людьми в процесі присвоєння елементів природного середовища в результаті їхнього впливу на природу. Отже, суспільна форма присвоєння елементів природного середовища (як і праці, а також його засобів) – це відношення власності на матеріальні умови виробництва, тобто основна умова виробництва.

Оскільки предметом економічної теорії є виробничі відносини, зв'язки в процесі виробництва, то і відношення людей до природи і між ними у зв'язку з процесом сталого функціонування не повинні виключатися зі сфери її уваги.

Проте аж до недавнього часу в системі виробничих відносин практично не розглядалися питання з приводу створення основ раціонального природокористування взагалі і сталого функціонування, зокрема. Очевидно, це частково пояснювалося безкризовим станом природного середовища. Суспільство дозволяє контролювати розвиток відносин сталого функціонування, пов'язавши параметри соціально-економічного розвитку, масштаби, структуру, технологію й організацію виробництва з вимогами зрівноваженого природокористування і підпорядкувавши їх дії основного економічного закону суспільства [1–3].

Суспільне виробництво, проходячи в процесі свого природно-історичного розвитку ряд етапів, набуває на кожному з них соціально визначену конкретно-історичну форму свого функціонування залежно від пануючої форми власності на засоби виробництва. Соціально-економічний характер раціонального природокористування визначає природу всієї системи виробничих зв'язків, що розрізняються орієнтацією їхніх векторів по лініях «людина-природа» і «людина – людина».

Характер відносин раціонального природокористування в різні епохи детермінував спосіб вирішення основного протиріччя взаємодії суспільства і природи, що перебуває в невідповідності між зростанням потреб суспільства в матеріальних благах, вилучених у природи, і здатністю біосфери до саморегуляції.

Раціональне природокористування не є окремою сферою раціонального виробництва, як це і пропонують окремі дослідники. На даному етапі розвитку країн Центрально-Східної Європи і України зокрема, характер раціонального природокористування визначається мірою зрілості всієї системи виробничих відносин, законами функціонування і поступального руху суспільного виробництва. Він припускає, щоб при забезпеченні економічного зростання за рахунок ефективного використання всіх чинників і з метою повнішого задоволення суспільних потреб, порушення екологічних зв'язків, викликане зростаючим ресурсоспоживанням, збільшенням відходів виробництва (у тому числі забруднюючи навколишнє середовище) нейтралізувалося системою природоохоронних заходів до рівня асимілятивних здатностей природи.

Таким чином, збалансоване природокористування – це така система відносин суспільного виробництва при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним зростанням, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення [1–5].

Забезпечуючи гуманну сутність суспільства як такого, відповідно до якої на чолі ієрархії цілей суспільного розвитку знаходиться людина з її зростаючими потребами, розширене відтворення припускає в якості головних завдань свого удосконалювання поліпшення матеріальних умов життя людей і середовища їх існування. Принципи будь-якої системи господарювання, що вимагають у якості неодмінної умови і результату забезпечення врахування швидко зростаючих масштабів виробничої діяльності, що викликають збільшення антропогенного навантаження на природу, обумовлюють необхідність вирішення екологічної проблеми з позицій цілісного відтворювального підходу. Практично в кожному з трьох його моментів – відтворенні особистісного чинника (здоров'я і здатність до праці), розширеному відтворенні матеріальних умов (природні ресурси і природно-екологічне середовище життєдіяльності) і у відтворенні системи економічних відносин, що опосередковують розвиток суспільного виробництва, у тому числі й стале функціонування, міститься досить явно виражений економіко-екологічний аспект.

Питання екологічної стабільності, збалансованого природокористування і раціонального природокористування відрізняються незвичайною спірністю і складністю. Ряд учених Заходу ототожнюють екологічну рівновагу зі стагнацією продуктивних сил, “нульовим ростом”. Однак із цією точкою зору не можна погодитися. Рівновага ні у власне природних, ні в природно-господарських процесах не означає нерухомості, а припускає їхню динамічну збалансованість. Динамічна рівновага, як необхідність, базується саме на антагоністичних змінах природного середовища, рівень яких відповідав би адаптаційним можливостям людини і не руйнував би гомеостазу планети [1, 4, 5].

На основі узагальнення досліджень вітчизняних і зарубіжних учених з урахуванням відтворювального підходу можна сформулювати ряд положень переходу до раціонального природокористування і забезпечення сталого розвитку. Оскільки галузі природокористування в кінцевому рахунку конкурентні по відношенню одна до одної, об'єктом планування повинен бути загальний інтегральний відтворювальний процес використання природних ресурсів в інтересах усього суспільства, якому буде підпорядковане галузеве природокористування (стале функціонування).

Підхід до проблеми відтворення природних ресурсів і природно-екологічних чинників навколишнього середовища не можна розглядати у відриві від розробки загальної теорії суспільного відтворення і раціонального природокористування. У сучасний період удосконалювання виробничих відносин підсилюється актуальність розробки теоретичних і практичних основ розширеного відтворення, органічним елементом якого є природовідновлювальна і природоохоронна діяльність як специфічний вид виробництва екологічно чистих елементів природи. Розвиваючи безпосередньо суспільний характер продуктивних сил, суспільство асигнує значні засоби на відновлення, формування і поліпшення природного середовища для задоволення суспільних та індивідуальних екологічних потреб.

У рамках цього підходу, який реалізує діалектика взаємозумовленості сьогодення накопичення і завтрашнього споживання, ніби підводиться до “загального знаменника” – фонду споживання – співвідношення його розмірів у суміжні періоди – теперішній і майбутній. Така потенційна постановка традиційного завдання визначає конструктивний характер даного протиріччя з позицій не тільки якісної, але і кількісної певності. Це втілюється у встановленні оптимальної пропорції співвідношення фонду споживання і накопичення, що забезпечують стабільні темпи росту масштабів виробництва, а разом із цим реалізацію мети раціонального природокористування.

Відтворення природи усе більше стає економічним процесом, що включає, по-перше, відновлення природи як джерела предметів і засобів праці (рекультивация ґрунту, лісівництво і т.д.), по-друге, відновлення природи, як просторового базису (ландшафту територій, порушеного внаслідок будівництва і т.п.), по-третє, відновлення середовища існування людини (очищення атмосфери, водойм, відновлення лісів та ін.). Відтворення ж невідтворювальних ресурсів повинно відбуватися у виді приросту розвіданих їхніх запасів, а також ощадливого використання наявних за рахунок кращого опрацювання, заміни одних видів сировини іншими.

Джерелом задоволення потреби людей служить національне багатство, найважливішими елементами якого є природні ресурси. Останні, за винятком паливних і мінеральних, повинні стати таким же відтворювальним елементом господарства, як капітальні вкладення, основні фонди, трудові ресурси тощо. Природний потенціал виступає першоосновою кожного відтворювального процесу, але зв'язок між цими чинниками простежити досить складно через невивченість проблеми вартісної оцінки природних ресурсів [1–5].

У даний період розвитку суспільного виробництва не можна керуватися лише економічними цілями і критеріями. Для розробки концепції подолання екологічної ситуації, що загострилася, істотно актуалізуються соціально-екологічні критерії суспільного розвитку. Саме тому головна увага повинна приділятися досягненню еколого-економічного оптимуму функціонування суспільного виробництва і його ланок, розглянутих у якості природоохоронних систем. Тільки в рамках такого підходу, при його найсуворішому і неухильному дотриманні, може бути реалізований принцип економічного пріоритету у

виборі господарських рішень, якщо останні допускають можливість їхньої варіації. Для реалізації екологічних пріоритетів у практиці господарювання необхідно посилення дії економічних важелів стимулювання раціонального природокористування в господарському механізмі на основі розробки інструментарію наскрізних (єдиних для всіх структурних рівнів) еколого-економічних оцінок, що випереджають прийняття стратегічних рішень. Тим часом у теперішній період, що характеризується великими зрушеннями у проведенні екологічної політики, деякі, навіть магістральні програми розвитку економіки, ще недостатньо екологічно обґрунтовані. У ще більшій мірі це стосується різних діючих виробничо-технічних конструкцій і технологій що не відповідають природоохоронним вимогам. Стан же навколишнього середовища потрібно розглядати як чинник, що визначає рівень екологічного потенціалу, від якого в істотному ступені залежать довгострокові темпи росту економіки країни і можливість підвищення рівня життя людей.

Методологічні принципи еколого-економічного підходу до розвитку природогосподарської системи ґрунтуються на критеріях раціонального природокористування. Важливість екологічних вимог обумовлена не стільки необхідністю ліквідації наслідків техногенного впливу виробництва, скільки потребою превентивного здійснення природоохоронних заходів і доцільністю економії природних ресурсів. Насамперед це повинно знайти адекватний відбиток в екологічному обґрунтуванні розробок перспективних напрямків господарювання. Не тільки підвищення значимості відносин раціонального природокористування в економічній системі і зміщення акцентів у системі критеріїв розвитку на користь послідовної реалізації екологічного імперативу, але і загальне застосування підходу, що служить основним моментом концепції взаємодії суспільства і природи. Виробничі відносини у кожній сфері, галузі, ланці і фазі функціонування та розвитку суспільного виробництва повинні ґрунтуватися на раціональному природокористуванні. Як відносини власності пронизують всю економічну систему суспільства, так і відносини природокористування, по суті є відображенням присвоєння природних чинників як у процесі виробництва, так і в забезпеченні зовнішніх умов життєдіяльності людини, соціально детермінують усю систему зв'язків суспільного устрою виробництва. Інакше кажучи, екологізованому стану (рівню розвитку) факторів виробництва України повинна відповідати екологізована система виробничих відносин.

Висновок. Отже, зазначимо, що відповідно до вище згаданих підходів, суспільний розвиток у даний період став розглядатися вченими в новому висвітленні, що характеризує сутність усталеності «соціум – економіка». Суть цього аспекту зводиться до з'ясування споконвічного посилення, яке полягає у тому, що природною базою розвитку економіки є природні умови (ресурси). Будучи одним із визначальних чинників розвитку економіки, вони в той же час піддаються її зворотному впливу. Останній, найчастіше негативний, буває іноді настільки значним, що природні умови можуть втрачати здатність до відновлення, а суспільство виявляється перед межею незворотних втрат.

Отже, успішне функціонування сучасного суспільного виробництва з урахуванням раціонального використання природних ресурсів і охорони навколишнього середовища обов'язково повинно враховувати інтегрування методів регулювання природних, біологічних і економічних процесів у єдину методологію концепції керування складними системами. У вивченні, плануванні і керуванні процесами природокористування необхідно враховувати дію як соціально-економічних законів природи, так і всієї сукупності природних явищ у сполученні з аналізом особливостей сучасного етапу розвитку виробництва і науково-технічного прогресу. Такий підхід є неодмінною умовою розробки концепції раціонального природокористування і подальшого функціонування екологізованого суспільного виробництва. Пізнання вимог об'єктивних законів і всебічне урахування можливостей використання екологічного потенціалу для досягнення соціально-економічних цілей дозволяють раціонально і планомірно управляти процесом раціонального природокористування на новому, більш високому щаблі суспільного розвитку, що припускає поступальне, динамічне функціонування біосоціальних систем.

Література

1. Природно-ресурсний потенціал сталого розвитку України / Б. М. Данилишин, С. І. Дорогунцов, В. С. Міщенко, Я. В. Коваль, О. С. Новоторов, М. М. Паламарчук. – Київ, РПВС України. 2000. – 716 с.
2. Герасимчук З. В. Стимулювання сталого розвитку регіону: теорія, методологія, практика : монографія / Герасимчук З. В., Поліщук В. Г. – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – 516 с.
3. Поліщук В. Г. Понятійно-категоріальний апарат політики стимулювання сталого розвитку регіону / В. Г. Поліщук // Актуальні проблеми економіки. – 2009. – № 11. – С. 168–173.
4. Шевчук В. Я. Макроекономічні проблеми сталого розвитку / Шевчук В. Я. – К. : Гео-принт, 2006. – 200 с.
5. Zhurba Ihor Ye. The Regional Dimensions of the Social Solidarity Economy of Ukraine / Ihor Ye. Zhurba // A Social and Solidarity Economy: The Ukrainian Choice (Edited by Anton S. Filipenko). – Newcastle : Cambridge Scholars Publishing, 2017. – P. 126–143.

Надійшла: 23.09.2017; стаття прорецензована редакційною колегією